

УДК 821.161.2.09 Франко

Ольга ЗЛОТНИК-ШАГІНА
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ІВАН ФРАНКО – ДОСЛІДНИК ПОЕМИ СЕБАСТІЯНА КЛЕНОВИЧА «РОКСОЛАНІЯ»

У статті досліджено інтерпретацію Іваном Франком поеми Себастьяна Кленовича «Роксоланія» у контексті українського Ренесансу. Доводиться, що твір належить до українсько-польського літературного контексту.

Ключові слова: Іван Франко, Себастьян Кленович, поема «Роксоланія», українсько-польський літературний контекст.

In this article the interpretation of poem «Roxolanija» of Sibastian Klenovich in the context of Ukrainian Renaissance by Ivan Franko is investigated. It is proved that this poem is belong to Ukrainian-Polish literature context.

Key words: Ivan Franko, Sibastian Klenovich, poem «Roxolanija», Ukrainian-Polish literature context.

W artykule zbadano interpretację poematu Sebastiana Klonowicz «Roksolania» wykonaną przez Iwana Frankę w kontekście Renesansu ukraińskiego. Dowiedziono, że utwór należy do ukraińsko-polskiego kontekstu literackiego.

Słowa kluczowe: Iwan Franko, Sebastian Klonowicz, poemat «Roksolania», ukraińsko-polski kontekst literacki.

Тривалий час спадщина Івана Франка залишалася як не повністю опублікованою, так і вивченою достатньою мірою тільки в окремих аспектах. Зокрема, це стосується тих робіт ученого, які не відповідали позиціям заідеологізованої радянської науки. Наприклад, лише 1993 року у збірнику Інституту НАН України «Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст.» за редакцією О. Мишанича була опублікована через багато років після першого виходу у світ написана польською мовою праця І. Франка «Характеристика руської літератури XVI-XVIII століть». Дослідження було перекладено українською мовою цього ж року В. Кречетом. Для розуміння українського Ренесансу та поеми «Роксоланія» як її видатного твору ця праця має стратегічно важливе значення. Слід наголосити, що окремі аспекти увесь проблеми вивчалися у працях О. Гнатюк, В. Литвинова, О. Мишанича, Д. Наливайка, М. Сулими та ін. Натомість новизна статті полягає у тому, що тут вперше аналізується бачення І. Франком поеми Себастьяна Кленовича «Роксоланія» у контексті українського літературного Ренесансу. Завдання дослідження полягає у тому, щоб показати через інтерпретацію Франком цієї поеми його бачення українсько-польського літературного контексту.

У статті «Характеристика руської літератури XVI-XVIII століть» І. Франко наголошує на тому, що у духовному житті Південної Русі XVI століття з'являється багато явищ, які дають підстави говорити про цілком новий період в

історії української літератури. Це чинники політичного і цивілізаційного характеру, зокрема «винахід друку і запровадження друкарень на Русі, реформація і пропаганда протестантизму в Литві й Південній Русі, об'єднання Литви і Русі з Польщею в один політичний організм, завершене вікопомним актом Люблінської унії, падіння Константинополя, завойованого турками, а отже – ослаблення духовних і церковних візантійських впливів, натомість щоразу потужніші впливи науки і мистецтва Заходу на Литву і Русь, які приходили через торговельні стосунки, через подорожі шляхетських синів за кордон на навчання, через приїзд до краю зарубіжних учених і митців; нарешті, контрреформація, з одного боку католицька [...], а з другого – православна» [2, 345]. Традиційно прийнято вважати, що саме ці чинники знаменували початок доби Ренесансу як у Європі, так і в Україні. Література поступово охоплює широкі верстви населення, стає виразником їхніх духовних потреб і цінностей. Вчений цілком правомірно наголошує на тому, що Люблінська унія була по-різному сприйнята українцями і поляками. Так, для русичів вона стала актом обмеження національної самостійності, для поляків – проявом політичної мудрості. Франко ставить собі за мету дати об'єктивний аналіз цієї історичної події. Врешті він приходить у своїх роздумах до того, що Люблінська унія стимулювала розвиток церковно-релігійних братств, друкарень, військово-політичної організації – козаччини, зародження театру, розвиток мистецтв, архі-

текстури, музики, малярства. При цьому Франко зауважує: «Не збираюся твердити, що все те спричинила Люблінська унія, вважаю, однак, що ця унія дуже великою мірою підготувала цей поступ, зрівняла для нього ґрунт, уможливила його аналогічно до того, як колись завоювання Римом східного світу уможливило [там] розвиток науки і величезну еволюцію в царині етики й релігійних вірувань» [2, 347].

Вагоме і принципове значення у цій праці має полеміка Франка з істориком літератури Омеляном Огоновським. Аналізуючи його працю «Коротка історія літератури руської» (1886), що через рік була надрукована як «Історія літератури руської», Франко критикує тезу Огоновського про те, що руська література до «Енеїди» Івана Котляревського не була власне національною, не відповідає потребам і почуттям руського народу. Він категорично не погоджується з тезою опонента про те, що до «Енеїди» у руському письменстві панувала доба темряви, єдиним проблиском у якій була поема «Слово о полку Ігоревім». Франко вважає, що такий підхід дослідника зумовлений перш за все його хибним розумінням поняття «національна література». Іван Якович послідовно не погоджується з тезою Огоновського про те, що єдиним критерієм національності є мова, дискутує з його думкою про те, що твір, мова якого найбільше наближена до мови простого народу, є найбільше національним і повинен зайняти у літературі видатне місце. З огляду на такий підхід Огоновський назвав до «Енеїди» Котляревського найвидатнішим твором «Слово о полку Ігоревім». Франко виходить із того, що «література є водночас духовним харчем для всіх мас народу і виквітом їхнього духовного життя» [2, 344]. Власне, дослідник стоїть на тому, що мова не може бути єдиним критерієм ролі та значення певного твору в літературному процесі. Він, оцінюючи художні тексти, говорить, що вони можуть бути написані різними мовами, зокрема латиною, польською, головне – їхня тематика, розуміння авторами Русі-України як своєї Вітчизни, а також патріотизм. Саме останній чинник Франко вважає вирішальним для того, аби визначити місце певного твору в історії національного письменства.

Поема Себастьяна Кленовича «Роксоланія» належить до найбільш помітних явищ українсько-польського літературного контексту доби Ренесансу. Написаний латинською мовою та опублікований 1584 року у Кракові, твір відіграв важливу роль у системі українсько-

польських літературних взаємин, увійшовши до золотого фонду обох літератур, засвідчивши їх приналежність до європейського Відродження.

Нині в українській літературознавчій науці остаточно доведено приналежність до національного культурного простору авторів неукраїнського походження, що писали про Україну. Саме їм вдалося часто глибше і проникливіше зафіксувати і передати особливості звичаїв, побуту, менталітету українців, що були непомітними для самих автохтонних жителів. Таких авторів у науці називають «літературними фактами погранич», зокрема українсько-білорусько-польського, українсько-польського та ін. Ці визначення письменників літературних погранич, в основному, ґрунтуються на фактах функціонування територіальних історичних спільнот, зі складу яких поступово починають вирізнятися протонаціональні угруповання. Представники здебільшого домінуючих у віджилих історичних спільнотах етнічних груп мають консервативні настрої, виходять зі спільного історичного минулого. Водночас вони виявляють свої відмінності від більшості населення. Відтак, художнє відтворення помічених особливостей стає не лише фіксацією нової етнокультурної групи, а й своєрідною літературною «легітимізацією», підставою для узаконення свого права на існування у межах певної нації. Франко щодо цього пише: «Українська природа, український народ, українська історія такі багаті, що здавна показували великий вплив на другі народи, виразились і в літературах польській, російській, в одну і в другу вносячи багато елементів оживляючих, dokonуючи в одній і в другій великих і важливих реформ, – мали ж бо вони показатись немічними і малими тільки на власному ґрунті, у власній літературі. [...] Та сама любов до України, котрою проймалися не раз люди чужі, зайшли (згадаймо тільки поляка, родовитого мазура Кльоновича, автора латинської поеми «Roxolania») [...], не менше живо палала в серцях самих українців і була головним джерелом зародження і зросту української літератури в мові народній» [3, 193-194]. Франко прямо не говорить про національну приналежність поеми «Роксоланія». Але з викладених ним теоретичних положень та аналізу тексту твору можна зробити висновок про те, що Франко стоїть на позиції обстоювання наявності міжлітературних контекстів. Зокрема, він визнає існування українсько-польського літературного контексту, до якого і належить ана-

лізований твір. Отже, «Роксоланія» є пам'яткою української латинськомовної літератури.

Поему «Роксоланія» Себастьяна Кленовича присвячено «найщедрішому і найяскравішому сенатові преславної громади львівської», тобто Україні. Загалом це твір про Україну, її звичаї, природу, міста. Він адресує свій твір тим, хто нічого не знав про Україну. Образ Роксоланії-України тут постає як величний і сповнений пташиного співу ліс. Українська земля захоплює автора, вона йому не чужа. Він послідовно називає її нашою, своєю, протиставляючи грецький Парнас горам рідної землі. Кленович наголошує, що тут можуть оселитися музи, щоб звеличити рідну землю. Важливо для автора, що на Русі вже поселилася муза історії Клію. Іван Франко як знавець і дослідник українського фольклору наголошує на його значних впливах на поему. Також важливе місце він приділяє історичній традиції, вважаючи, що розмова про сучасне вимагає знання минулого. Франко наголошує, що Себастьян Кленович на зразок польських істориків, зокрема Яна Длугоша, багато говорить про історичне минуле, щоб проникнути у суть сучасного. Його ґрунтовний екскурс в історію свідчить про знання давніх літописів. Тобто, автор добре обізнаний як з українським фольклором, так і з національною літературною традицією. Це зайвий раз свідчить про прагнення самого автора інтегруватися у національний літературний контекст, бути його частиною, розвивати попередню традицію і дивитися вперед.

Особливо велику увагу приділяє Себастьян Кленович опису міст Києва і Львова. Будучи католиком, він схвально оцінює спрямованість русичів на православну віру. Русь для нього є окремим етнічним цілим. Важливо, що автор зовсім не пише про поляків, він фактично не мислить Русь як складову Речі Посполитої. Про походження Кленовича Франко нічого не говорить. Але він близький до думки тих дослідників, які вважають, що Кленович належить до роду вірменів українського походження. Автор виявляє глибокий патріотизм і синівську відданість щодо України. Йому болить, що ідеї Ренесансу слабо доходять сюди. З метою інтегрувати Русь у Європу, він своїм твором прагне розповісти світові про Русь. В. Шевчук щодо позиції автора зазначає: «Роксоланія» – це ніби відгук радості блудного сина, який повернувся на рідну землю і щасливий од того, що її бачить. Він хоче її прославити, розповісти про неї» [6, 156].

І. Франко, досліджуючи місце і роль «Роксоланії» у літературному процесі України, у

статті «Король балагулів: Антін Шашкевич і його українські вірші» писав: «Те, що історики польської літератури привикли називати «українською школою» [...] виявляється при ближчій догляді верхом значної гори, що осяяна сонцем видніється здалека, але на правду здвигається над значним числом поменших пагорбів і творить немов ефективно закінчення довгого гірського пасма, якого початки губляться десь у сутінках XVI віку. Від «Panoszy» Папроцького та «Роксоланії» Кльоновича тягнеться неперервним рядом у польській літературі описування та оспівування України, української природи, українських панів, навіть козаків [...] та важніших подій української історії [...]. І вже в тих давніх віках можна бачити дві течії в тім польсько-українським письменстві. Маємо письменників, що пишуть про Україну по-польськи і по-латині, та маємо й таких, що пробують писати по-українськи» [3, 113]. Так Франко наголошує на тому, що українська література доби Ренесансу творилася різними мовами, зокрема латиною. З огляду на чітко визначені теоретичні засади, Франко визначає роль і значення поеми «Роксоланія» для української літератури як «перші сліди заняття южноруською національністю у нас» [3, 32]. Хоча ці «перші сліди» припадають на «сутінки XVI віку», тобто його кінець, Франко стверджує тезу про діахронічне тривання літератури та усної народної творчості від найдавніших часів, вважаючи за необхідне розвивати тему «Роксоланії» у контексті лекцій з етнографії курсу історії української літератури тематичним блоком «Перші записи южноруських пісень XVIII віку. Перші їх друки» [3, 32].

Такий підхід є цілком закономірним з огляду не лише на тематичну спорідненість матеріалу, а й через те, що поема Себастьяна Кленовича була і залишається першою відомою на цей час латинськомовною публікацією про українців та Україну, якщо не враховувати «Judicium pronostion» Юрія Дрогобича – канонічної першої друкованої книги України, що так само була створена латинською мовою.

Говорячи про полімовний комплекс творів літературного національного процесу як явище цілком природне та історично вмотивоване, Франко закономірно вважає найбільш питомою для вираження українського світовідчуття і менталітету саме українську мову. Тому робить дуже багато перекладів із чужих мов як наукових розвідок із різних галузей, так і художніх творів різних епох, які вва-

жає за необхідне ввести до культурного обігу в Україні. Очевидним є те, що Іван Якович не міг залишити поза увагою «Роксоланію». Франко переклав українською мовою уривок із цієї поеми, в якому описано місто Львів [1]. Перша публікація цього перекладу відбулася у складі читанки для дітей, для якої вчений її готував. Слід наголосити, що дослідник виходив із того, що формування свідомості індивіда відбувається саме у дитячому віці, що саме шкільні підручними та відповідний рівень їхньої підготовки визначають майбутнє людини зокрема і нації загалом. Вчений М. Білик написав про переклад Франка: «Франко перекладає дистих за дистихом, віддає авторові думки і образи, дає нам Кльоновица. Переклад Франка не лише тим цінний з літературної точки зору (по прочитанні першого дистиху чується Франко), але й віддає думки автора з філологічною точністю. [...] Франко перекладає розміром вірша оригіналу, елегійним дистихом. Перекладає, очевидно, образи, а не слова, тому й переклад виходить вірний. Прекрасний зна-

вєць латинської мови, він відчуває найтонші відтинки значення слів і вміє віддати вірно думку оригіналу» [1, 186]. Слід наголосити, що мова Франкового перекладу є фактично живою, народною, багатою, містить також низку діалектизмів. Франко інтуїтивно відчув і максимально передав настрій автора, дух латинського елегійного дистиха українською мовою. Сучасні дослідники, роблячи переклади поеми «Роксоланія», звертаються перш за все до перекладу І. Франка.

Отже, І. Франко задовго до сучасних відкриттів науки історії літератури довів тезу про те, що український літературний процес XVI століття, який нині прийнято називати епохою Ренесансу (Відродження), представляють твори, що були написані не лише українською, а й іншими мовами, зокрема латиною. Такою пам'яткою є поема Себастьяна Кленовича «Роксоланія». Твір входить до українсько-польського літературного контексту і репрезентує художні взаємовпливи між двома народами, обмін літературними традиціями та естетичним досвідом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білик М. Й. «Роксоланія» С.Ф. Кльоновица. Латинська поема XVI ст. про Русь. Генезис, переклад і літературно-історичний коментар поеми. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Львів, 1950. – 190 с.
2. Франко І. Характеристика руської літератури XVI-XVIII століть // Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст. – К., 1993. – С. 342-372.
3. Франко І. Король балагулів: Антін Шашкевич і його українські вірші // Франко І. Видання творів у 50 т. – Т. 35. – К., 1983.

4. Франко І. Нові праці про Україну // Франко І. Видання творів у 50 т. – Т. 28. – К., 1983.
5. Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви // Франко І. Видання творів у 50 т. – Т. 41. – К., 1983.
6. Шевчук В. Муза Роксоланська. Українська література XVI-XVIII століть. У двох книгах. Книга перша. Ренесанс. Ранне Бароко. – К., 2004.